

# İSLAM VE YORUM II

Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar

## II. CİLT

Yayına Hazırlayan  
Prof. Dr. Fikret KARAMAN





İNÖNÜ  
ÜNİVERSİTESİ  
YAYINEVİ  
İnönü Üniversitesi  
(İlahiyat Fakültesi)

**İnönü Üniversitesi Yayınları No: 37**  
**İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 2**

**Sertifika No**  
26607

**Yayına Hazırlayan**  
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

**Takım Numarası**  
978-975-8573-74-5 (Tk)

**ISBN**  
978-975-8573-76-9 (2.C)

1. Baskı Aralık 2018 Ankara 500 Adet

**Editörler**  
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI  
Dr. Öğr. Üyesi Harun BEKİROĞLU  
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİR

**İsteme Adresi**  
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
44280 Kampüs / MALATYA  
Telefon: (0422) 377 49 99  
e-posta: ilahiyat@inonu.edu.tr

**Baskı**



YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ  
BASIMEVİ | PRINTING HOUSE

Serhat Mah. 1256 Sokak No:11  
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

**Açıklama: Bu eserde “Kitaptan Bölüm” olarak yer alan metinlerin  
tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.**

Bu sempozyum İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma  
Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir  
This Symposium was supported by Scientific Research  
Projects Coordination Department of the İnönü University

# MODERN DÖNEM TEFSİR “GELENEK”İNİN TAHLİLİ: YAPILANLAR, YAPIL(A)MAYANLAR VE YAPILMAMASI GEREKENLER

**Doç. Dr. Mustafa KARAGÖZ**

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı/mkaragoz@erciyes.edu.tr

## Giriş

Batı’da sanayi toplumuna geçişin başladığı, sömürgecilik faaliyetlerinin hızla arttığı ve Aydınlanma döneminin özelliklerinin belirgin bir şekilde yaşandığı dönemde İslam dünyası birçok alanda gerilemekte ya da en azından bir duraklama dönemi yaşamaktaydı. Gerçi yaşanan gelişmeler karşısında, duraklama da aslında bir tür gerileme olacağı için her halükârda İslam dünyası genel olarak bir gerileme içerisindeydi. Bu gerilemenin hissedilmesi üzerine kimi yönetici, ilim adamı ve düşünürler; siyasi, askerî, ilmî ve fikrî yönde artısıyla eksisiyle çeşitli çözüm yolları üretmeye çalışmışlardır. Bunlardan birisi, bazı mülkî islahatları içeren, 1839 yılında ilan edilen ve “Tanzimat Fermanı” olarak da bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayunu’dur. Bu tarih aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin de başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.

Tanzimat sonrası genel anlamda ilmî düzeyde ve özel olarak da tefsir faaliyetlerinde yenilenme çabalarının arttığı görülmektedir. Fakat gerek ilmî nitelikli bu gayretler gerekse siyasi ve askerî nitelikli diğer çabalar, I. Dünya Savaşı’nın sonuçlarına engel olmaya yetmemiş, deyim yerindeyse tam toparlanalım derken, daha büyük ve belirgin acılarla muhatap olunmuş, fiili olarak yaşanan gerileme ve yenilgi bir nevi tescillenmiştir. Bu savaşın sonucunda yaşanan mağlubiyet Osmanlı ve İslam Coğrafyasında birçok alanda belirgin ve acı bir şekilde kendini göstermiştir. Bu yüzden yenilenme çabaları Birinci Dünya Savaşı’nın akabinde de hız kesmemiş, çeşitlenerek devam etmiştir. Bu çabalar Kur’an tefsirine ve yorum faaliyetlerine de etki etmiştir. Dolayısıyla tebliğ

başlığında ve tebliğ metninde kullandığımız “Modern Dönem”in başlangıcını Tanzimat’a kadar götürmek mümkündür. Tebliğimiz, Tanzimat Dönemini de içine alacak şekilde yaklaşık son 180 yıllık zaman kesitini kapsamakla birlikte, tebliğde ağırlıklı olarak 20. yüzyıl sonrası tefsir faaliyetleri tahlil edilecektir. Ayrıca belirtmek gerekir ki “Modern Dönem” ifadesindeki “modern” sözcüğüyle, dar çerçevede “Modernite”nin etkisiyle ortaya çıkan yaklaşımlara değil, daha ziyade az önce belirttiğimiz zaman aralığındaki tefsir faaliyetlerine, genel anlamda göndermede bulunuyoruz.

Modern dönemi hazırlayan öncüller ve etkenler arasında şunları zikretmek mümkündür: Oryantalist faaliyetler, Reform, Aydınlanma, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi, Batı’da ortaya çıkan diğer akım ve yaklaşımlar, sömürgecilik faaliyetleri, İslam dünyasının fikrî, siyasi ve askerî alanda yaşadığı mağlubiyetler, bütün bunların yol açtığı yeni sorunlar, itkâdî-fikrî-siyasî buhranlar.<sup>1</sup> Ayrıca modern dönemi önceki dönemlerden ayıran en belirgin özellik sorunların kaynağı ve niteliğinde tezahür etmektedir. Zira sorunların ve çözümlerin küçümsenmeyecek bir kısmı dış kaynaklıdır. Diğer bir ifadeyle daha önce sorun olmayan ya da sorun olarak görülmeyen birçok şey, ağırlıklı olarak dış etkiler nedeniyle sorunmuş gibi algılanmıştır. Bu genel tasvir tefsir alanında yapılan faaliyetler için de geçerlidir.

Modern dönem tefsir geleneğini ana hatlarıyla üç açıdan tahlil etmek mümkündür. Zira bu dönemde tefsir alanında bireysel çalışmaların yanı sıra, bir ekol niteliğindeki faaliyetlerin söz konusu olduğu bilinmektedir. Beğenilse de eleştirilse de bireysel ya da ekol nitelikli tefsir faaliyetleri bulunmakla birlikte, yapılmayan ya da yapılması mümkün veya gerekli olduğu halde yapılamayan hususlar da vardır. Ayrıca bize göre yapılmaması gereken, fakat yapılan şeyler de olmuştur ve halen de olmaya devam etmektedir. Yapılmaması gerekenler; hem yapılan faaliyetleri hem de bu faaliyetlerin bir kısmına karşı ortaya konan tepkileri kapsamaktadır. Buradan hareketle ve başlıktan da anlaşılacağı üzere tebliğimiz şu üç ana başlık üzerinde temellenecektir: Yapılanlar, yapılmayanlar ve yapılmaması gerekenler.

## 1. Modern Dönem Tefsir Geleneğinde Yapılanlar

Modern dönem tefsir alanında yapılan faaliyetler ve ortaya konulan görüşler arasında bir ekol ya da yaklaşım olarak nitelendirilebilecekler bulunduğu gibi, yeni bir sistem veya yöntem arayışı olarak değerlendirilmesi mümkün olanlar da mevcuttur. Ayrıca geleneği anlamaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Tebliğin bu kısmında modern dönem tefsir geleneğinde yapılanları üç alt başlık halinde ele almaya çalışacağız.

<sup>1</sup> İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi: Metinler Kişiler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, I, 20-21.

## 1. 1. Ekol ve Yaklaşımlar

### 1. 1. 1. İctimâî Tefsir (Menâr Tefsir Ekolü)

İctimâî tefsir olarak bilinen ekol modern dönem tefsir geleneğinde etkin olan bir yaklaşımdır. Kur'an'ın hidayet özelliğine vurgu yapmak suretiyle tefsirin asıl amacının İslam toplumunun maruz kaldığı sorunların çözümü olması gerektiğini savunan ve bunu eserlerinde uygulamaya çalışan yaklaşımın<sup>2</sup> başlangıcını 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarına kadar götürmek mümkündür.

Batı'nın İslam dünyası karşısında 18. yüzyıldan itibaren artan meydan okuması 19. yüzyılın sonlarına doğru belirgin olarak hissedilmiştir. 19. yüzyıla gelinceye kadar İslam toplumu Batı'nın üstünlüğünün tam olarak farkında değildi ve bu üstünlüğün sonuçları her alanda kendini göstermemiştir.<sup>3</sup> Batı'da ortaya çıkan sömürgecilik, modernite, sanayi devrimi, Fransız İhtilali ve Aydınlanma gibi gelişmelerin etkisiyle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam dünyası birçok alanda Batı'nın üstünlüğünü ister istemez kabul etmiştir.<sup>4</sup>

İslam coğrafyasının farklı bölgelerindeki sömürgeci güçler, yerleştikleri topraklarda kalıcı olmak amacıyla halkı kültürel ve sosyal açıdan dönüştürme yoluna gitmiş, Batı medeniyetinin propagandası yapılmış ve misyonerlik faaliyetlerine hız verilmiş,<sup>5</sup> sömürgeci güçler tarafından, kendi düşüncelerini yaymak amacıyla çeşitli okul ve kolejler açılmıştır.<sup>6</sup> Ayrıca “yenilmiş ya da zayıf kültürün güçlü kültürden etkilenmesi”<sup>7</sup> şeklinde dile getirilen sosyolojik tespite uygun bir şekilde Batı karşısındaki aciziyetin net bir şekilde hissedilmesi de Batı düşüncesinden etkilenilmesinde önemli bir paya sahiptir. Bu bağlamda Batı'da ortaya çıkan özgürlük, eşitlik, adalet, ilerleme ve medeniyet gibi kavramların Batı'daki uzanımlarıyla birlikte, İslam toplumunda tartışıldığı ve savunulduğu görülmektedir. Bu kavramlara bağlı olarak, köleliğin ilgası, kadının

<sup>2</sup> “Menar Tefsir Ekolü” olarak da bilinen bu yaklaşım “İctimâî-Edebî Tefsir”, “İctimâî Tefsir”, “Sosyolojik Tefsir”, “Islahatçı Tefsir” gibi adlarla isimlendirilmektedir. Farklı adlandırmalara örnek olarak bkz. Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Erkam, Beyrut ts., II, 380; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1988, II, 467; Celal Kırcı, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1993, s. 237; Mehmet Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya 2013, s. 47, 58; Fethi Ahmet Polat, “Hasan Haneî Haseneyn”, *Çağdaş İslam Düşünürleri*, editör: Cafer Karadaş, Arasta Yayınları, Bursa 2003, s. 159, 162; Salih Abdülfettah Hâlidî, *Tarîfu'd-Dârisin bi Menâhici'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 2008, s. 568.

<sup>3</sup> İsmail Çalışkan, “Çevirenin Önsözü”, (J.M.S. Baljon'un *Modernist Düşüncenin Şekillenışı* adlı eserine yazdığı Önsöz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 9.

<sup>4</sup> Ira M. Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, çev. İ. Safa Üstün, MÜİF Yayınları, İstanbul 1996, s. 11-14; Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, Şûle Yayınları, İstanbul 1998, s. 110.

<sup>5</sup> Cafer Karadaş, “İslâm Düşüncesinin Panoraması”, *Çağdaş İslam Düşünürleri*, s. 11; Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, s. 198.

<sup>6</sup> Abdülhamit Birışık, “Seyyid Ebû'l-A'lâ Mevdûdî”, *Çağdaş İslam Düşünürleri*, s. 57.

<sup>7</sup> Abdurrahman İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Dâru'l-Kütübü'l-Lübnânî, Beyrut 1960, s. 258.

toplumsal hayattaki yeri ve durumu, çok eşlilik ve boşanma hakkı gibi meseleler düşünürlerin ve toplumun gündemine girmiştir.<sup>8</sup>

Bütün bunların yanı sıra, İslam toplumunda belli bir bozulma ve çözülme görülmekteydi. Toplumdaki çözülmenin en önemli nedeni, ahlâkın ve toplumsal erdemlerin yok olması ya da yozlaşmasıdır.<sup>9</sup> Bu durum karşısında bazı ilim adamı ve düşünürler çeşitli arayışlara girmişlerdir.<sup>10</sup> Sorunların üstesinden gelmeye dönük geliştirilen yaklaşımlardan birini, Batı'nın bilim ve tekniğinden yararlanılması gerektiğini ve İslam toplumunun geri kalmışlığının nedeninin Kur'an olmadığını, ancak güncel duruma paralel olarak Kur'an'ın yeniden yorumlanması gerektiğini savunanlar temsil etmektedir.<sup>11</sup>

İctimâî tefsir ekolü çerçevesine dâhil edilebilecek bu ilim adamı ve düşünürlere göre, insanın hidayeti için gönderilmiş olan Kur'an'ın tefsirinde öne çıkartılması gereken husus toplumsal meseleler olmalıdır.<sup>12</sup> Toplumsal birlik ve düzenin sağlanması Kur'an ve sahih sünnete dönülmesine ve bunların güncel duruma uygun olarak yeniden yorumlanmasına bağlıdır.<sup>13</sup>

İslam dünyasının yaşadığı problemlerin çözümünü, güncel duruma ve dinin özüne uygun olarak Kur'an ve sünnetin yeniden yorumlanmasında ve toplumun ıslahında gören bu ilim adamları genelde İstanbul, Mısır, Hint Alt Kıtası gibi bölgelerde yaşamaktaydı. Yaklaşımın en önemli temsilcileri Cemaleddin Efganî (ö. 1897), Muhammed Abduh (ö. 1905), Reşid Rıza (ö. 1935), Ahmed Mustafa Merâğî (ö. 1952), Mahmud Şeltut (ö. 1963), Mehmet Akif (ö. 1936) ve Musa Carullah (ö. 1949) gibi ilim adamlarıydı.<sup>14</sup> Bunlardan bir kısmı tefsir yazarak bir kısmı ise telif ettikleri müstakil kitap ya da risaleler yoluyla görüşlerini dile getirmiştir.<sup>15</sup> Dolayısıyla ictimâî tefsir ekolüne mensup ilim adamlarının hepsinin tefsir sahibi ya da tefsirde uzmanlaşmış kişilerden olmadığına dikkat çekmekte yarar vardır. Dikkat çekilmesi gereken bir diğer konu da bu ilim adamlarının görüşlerinin gelenekçi yaklaşımla modernist yaklaşım arasında geniş bir yelpaze oluşturmasıdır. Diğer bir ifadeyle, ekol mensupları toplumun yüzleştirdiği ortak sorunlar yumağının çözümünü, Kur'an ve Sünnet'in yeniden yorumlanmasına

<sup>8</sup> Bkz. Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 167-168, 179-181, 248.

<sup>9</sup> Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, s. 129, 167, 178.

<sup>10</sup> Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, s. 17.

<sup>11</sup> Bkz. Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, s. 240-241; Karadaş, "İslâm Düşüncesinin Panoraması", s. 11-12.

<sup>12</sup> Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, s. 242.

<sup>13</sup> Ignace Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslamoğlu, Denge Yayınları, İstanbul 1997 s. 354.

<sup>14</sup> Karadaş, "İslâm Düşüncesinin Panoraması", s. 12; Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç-Hayri Kırbaoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 107; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 495-496; Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, s. 241-246; Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 63.

<sup>15</sup> Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, s. 246.

bağlı görme noktasında ana hatlarıyla birleşmekle birlikte, geleneğe ya da moderniteye öncelik verme konusunda aralarında farklılıklar vardır.<sup>16</sup>

Ortaya konan düşünce ve çözümlerin başında, Batı'nın bilim ve tekniğinden yararlanılabileceği, ancak Batı'nın savunduğu ve topluma dayatmaya çalıştığı fikirlerin İslam toplumu için çözüm olamayacağı, zira İslam'ın bu sorunlarla başa çıkabilecek potansiyele sahip olduğu iddiası gelmekteydi. Bu bağlamda Müslümanların geri kalma nedeninin dinleri olmadığı, aksine İslam'ın ilerlemeye engel teşkil etmediği savunulmuş, Renan (ö. 1892) gibilerin iddialarına reddiyeler yazılmış,<sup>17</sup> İslam ile bilim arasında çelişki olmadığı ispat edilmeye çalışılmıştır.<sup>18</sup> Avrupa'nın ilerlemesinin Hıristiyanlığa bağlı olmadığı, ilerlemek için onların din ve kültürlerini benimsemesinin gerekmediği, sorunları giderecek potansiyelin İslam'da bulunduğu<sup>19</sup> savunulmuştur.

Müslümanların sorunlarının çözümünü kendi dinlerinde aramaları gerektiği savunulurken, bir yandan da çağdaş dünyanın savunduğu yeni değerlerle İslam'ın arası uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Yani sadece reddedici bir yaklaşım değil, bir yönüyle savunmacı, bir yönüyle de telif edici bir yaklaşım sergilenmiştir. Buna göre modern dünyanın ortaya koyduğu her hususla İslam arasında tam bir uyum aranmasının doğru olmadığı düşünülmeyle birlikte, yeni değerlerin İslam'la uzlaştırılabilecek yönlerinin bulunduğu ispat edilmeye çalışılmıştır.<sup>20</sup> Yine İslam'ın öğretileri özüne uygun olarak anlaşılıp uygulandığı takdirde hem dünyevi hem de uhrevi anlamda müslümanların saadetinin gerçekleşeceği<sup>21</sup> savunulmuştur.<sup>22</sup>

İctimâî tefsir ekolünün belirgin özellikleri şunlardır: Akılcılık, savunmacı yaklaşım, öze dönülmesi gerektiği söylemi, taklitten, bidatten ve israiliyattan

<sup>16</sup> Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, s. 108-109; Karadaş, "İslâm Düşüncesinin Panoraması", s. 12-13; İffet Şarkâvî, *Çağla Yüzleşmede Dini Düşünce*, çev. Orhan Atalay-Veyssel Güllüce, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001, s. 87; Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, s. 176-177, 240-241.

<sup>17</sup> Namık Kemal, *Renan Müdafaa-nâmesi*, haz. M. Fuad Köprülü, Milli Kültür Yayınları, Ankara 1962, (naşirin önsözü), s. 7-8; Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, s. 350-351; Kirca, *Kur'an'a Yönelişler*, s. 221-222; Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, s. 127-128, 134-135, 177.

<sup>18</sup> Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, s. 374; Şarkâvî, *Çağla Yüzleşmede Dini Düşünce*, s. 87-93; Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 93; Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, s. 207.

<sup>19</sup> Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, s. 105, 154-157.

<sup>20</sup> Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, s. 352; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 493-494; Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, s. 157-158, 175; Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, s. 108-109; Mazharuddin Siddîkî, *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*, çev. Göksel Korkmaz, Murat Fırat, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s. 113-114; Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, s. 29.

<sup>21</sup> Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, s. 238.

<sup>22</sup> İctimâî tefsirle ilgili buraya kadar anlatılanlarda "İctimâî Tefsirden Sosyolojik Tefsire -Kavram ve İçerik Analizi Işığında Bir Değerlendirme-", başlıklı çalışmamızın 313-317. sayfalarından yararlanılmıştır. Blkz. Mustafa Karagöz, "İctimâî Tefsirden Sosyolojik Tefsire -Kavram ve İçerik Analizi Işığında Bir Değerlendirme-", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar (İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 10-14 Ağustos 2009)*, Özkan Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 313-317.

sakındırmak, İslam'la modern bilim arasında çelişki bulunmadığını vurgulamak. Ayrıca ekol, akla geniş alan tanımları, sahih rivayetlere gereken önemi vermemeleri, modern ilimlerin etkisi altında kalmaları, bazı konularda lafızların zahirine ters düşen yorumlar yaptıkları gerekçesiyle çeşitli eleştirilere muhatap olmuştur.<sup>23</sup>

### 1. 1. 1. Kur'an'ın Bilimsel Verilerle Tefsir Edilmesi

Modern dönemde tefsir alanında görülen faaliyetlerden bir diğeri Kur'an'ın bilimsel verilerle tefsir edilmesidir. Bu olgu ya da yaklaşımı ifade etmek için kullanılan kavram konusunda bazı sorun ve tartışmaların yaşandığı bilinmektedir. Özellikle ülkemizdeki tartışmalar, Arapçada *et-tefsîru'l-ilmî* şeklindeki ifadenin karşılığında hangi tabirin kullanılmasının uygun olacağı etrafında dönüp dolaşmaktadır. Hatta Türkçede hangi kavramın kullanılabileceği üzerinde çok fazla çaba sarf etmeksizin, *et-tefsîru'l-ilmî* ifadesinin motamot karşılığının benimsenmesini eleştirenler olmuştur.<sup>24</sup> Bunun yanı sıra söz konusu olgu hakkında Concordisme,<sup>25</sup> Bucaillizm,<sup>26</sup> Helenizm,<sup>27</sup> "fantastic interpretation",<sup>28</sup> "bilimselci tefsir"<sup>29</sup> gibi nitelendirmelerin yapıldığı da konuyla ilgilenenlerin malumudur.

"Bilimsel tefsir" ya da "ilmî tefsir" olarak bilinen, Kur'an'ın bilimsel verilerle tefsir edilmesi yaklaşımı, haddizatında modern döneme has bir özellik değildir. Zira geleneksel dönemde de ilmî tefsirin canlandığı kesitler söz konusu olmuştur. Bununla birlikte modern dönemde hem bilimsel tefsirin ortaya çıkmasına yol açan etkenler hem de bilimsel tefsir çerçevesinde ortaya konan eser ve görüşler nitelik ve nicelik itibarıyla geleneksel dönemdekinden belli farklılıklar taşımaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse klasik ve modern dönem bilimsel tefsir faaliyetleri

<sup>23</sup> Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 67-89; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, MÜİF Yayınları, İstanbul 2014, s. 242-244.

<sup>24</sup> Bkz. Düccane Cündioğlu, "Tefsir'de Helenizm 'Bilimsel Tefsir' Zaafı ve Eleştirisi", *Bilgi ve Hikmet*, 4, (1993), s. 152-153.

<sup>25</sup> *Concordisme* tabiri Muhammed Hamidullah tarafından Kur'an ayetlerini ilmin verileriyle mutabık kılacak şekilde tevil etme noktasında aşırı bir çaba içerisinde olanlar için kullanılmıştır. Bkz. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Salih Akdemir, Mim Yayınları, İstanbul 1983, s. 190-192; Cündioğlu, "Tefsir'de Helenizm", s. 152-153.

<sup>26</sup> Bkz. Ziyaüddin Serdar, "İki Efendi Arasında: Kur'an mı yoksa Bilim mi?", *İslam ve Bilim Tartışmaları*, haz. Mustafa Armağan, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007, s. 234; Cündioğlu, "Tefsir'de Helenizm", s. 170; Mustafa Öztürk, "Dinin Kitabından Bilim Çıkar mı? -Günümüz Türkiye'sinde Kur'an'ı Modern Bilim Hakkında Konuşturmanın Açmazları ve Sakıncaları-" yayımlanmamış tebliğ, *Uluslararası Günümüz Türkiye'sinde İslam Sempozyumu (ERÜ İlahiyat Fakültesi)*, 8-9 Ekim 2009 Kayseri: 1, 3-4.

<sup>27</sup> Bkz. Cündioğlu, "Tefsir'de Helenizm", s. 154-172.

<sup>28</sup> Bkz. J.M.S. Baljon, *Kur'an Yorumundan Çağdaş Yönelimler*, çev. Şaban Ali Düzgün, Fecr Yayınları, Ankara 2000, s. 122-124; ayrıca bkz. Cündioğlu, "Tefsir'de Helenizm", s. 152.

<sup>29</sup> Bkz. Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s. 155-163; aynı yazar, *Meal Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s. 53-75.

arasında hem mahiyet ve karakter hem de hazırlayıcı nedenler bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Çağdaş dönem bilimsel tefsir hareketinin ortaya çıkması ya da gelişmesinde daha ziyade Kur'an-bilim arasında uygunluk olduğunu ispat etme çabalarının yattığı söylenebilir.<sup>30</sup> Yani çağdaş dönem bilimsel tefsir hareketinde savunmacı karakter ağır basmaktadır. Oysa klasik dönem bilimsel tefsir faaliyetlerinde modern dönemde olduğu gibi belirgin bir savunmacı karakter bulunmamaktadır. Modern dönemde bilimsel tefsir faaliyeti pozitivist akımların, dolayısıyla Batı kültürünün etkisiyle<sup>31</sup> ve Batı'nın İslam'a yönelttiği suçlamalara tepki olarak 19. ve 20. yüzyıllarda yeniden canlanmıştır. Fakat bu tepkisel hareket başladığı noktada kalmamış, oldukça sübjektif ve öznel yorumların yapılmasına kadar varmıştır.<sup>32</sup> Dolayısıyla geleneksel dönemde de çeşitli örnekleri ve temsilcileri bulunan Kur'an'ın bilimsel verilerle tefsir edilmesi faaliyetinin modern dönem tefsir geleneğinin belirgin unsurlarından birisi olduğu görülmektedir.

### 1. 1. 1. Selefî Yaklaşım

Kendisini "Selefî" olarak adlandıran ya da "Neo Selefî/Selefîlik" olarak nitelendirilen çeşitli yaklaşımlar da modern dönemde karşımıza çıkan olgulardandır. "Selef" kelimesinin hem "geçmiş, geçen"<sup>33</sup> şeklindeki sözlük anlamı hem de tarihsel süreçte kullanılma biçimi nedeniyle "Selefî" tabirinin medlûlünde bir tür belirsizlik olduğunu söylemek mümkündür.

Tek bir selefî anlayışın bulunmaması, "selefî" tabirinin medlûlündeki bu belirsizlikle irtibatlıdır. Zira "selef" kelimesi "Allah'ın sıfatları konusunda nasların zahiriyle yetinerek tevile gitmeyen sahabe, tâbiûn ve tebe-i tâibiîn nesli"<sup>34</sup> şeklinde özetlenebilecek bir anlam içermektedir. Buna göre Selefîyye'yi, "İslam'ı anlama, yorumlama ve yaşama konusunda İslam'ın ilk üç neslini model olarak kabul ettiğini söyleyen ve bu modeli tarihin değil de dinin bir parçası haline getiren ve onun korunması uğruna mücadele eden gelenekçi ve muhafazakâr

<sup>30</sup> Celal Kırcı, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s. 87; aynı yazar, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul 2005, s. 15, 65-69; Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 93; Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu: Bir Zihniyet Tahlili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 113-120.

<sup>31</sup> Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, s. 120-134.

<sup>32</sup> Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, s. 157; aynı yazar, *Meal Kültürümüz*, s. 54-55.

<sup>33</sup> Kelimenin anlamı için bkz. Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, thk. Riyad Zeki Kasım, Dâru'l-Marife, Beyrut 2001, II, 1735.

<sup>34</sup> Karagöz, *Selefî Yorumları Bağlamında Şenkîti ve Advâu'l-Beyân Adlı Tefsiri*, yüksek lisans tezi, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 2; Ferhat Koca, *İslam Düşüncesinde Selefîlik: Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 11. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, *Selefîyye: Merhaletün Zemeniyyetün lâ Mezhebün İslâmiyyün*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsıra, Beyrut 1990, s. 10.

bir düşünce ve zihniyet"<sup>35</sup> olarak tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte, bugün "Selefi" olduğunu iddia edenlerin "akâid ve diğer dinî hususlarda Hz. Peygamber ve ashabının yolunu büyük bir ihlas ve samimiyet ile takip edenler" in oluşturduğu selef anlayışı ile ne derece örtüştüğü, sorgulanması gereken önemli bir husustur.<sup>36</sup>

Aktardığımız tanıma rağmen, realitede tek bir çeşit selefi anlayışın bulunmadığı, en azından belli dönemlerde etkin bir yapı olarak arz eden selefliğin farklı görünümünün bulunduğu söylemek gerekir. Kendisini "Selefi" olarak nitelendiren ya da bu sıfatla nitelendirilen yaklaşımları tarihsel süreç içerisindeki dönüşümlerinden hareketle dört merhalede ele almak mümkündür.

Birinci Dönem (Hicri dördüncü asır sonrası): Metodolojik bir ilke ve yaklaşım tarzı olarak Eşarîlik ve Mâtürîdîlik'e bir tepki olarak ortaya çıkan ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) takipçilerinin oluşturduğu hareket.

İkinci Dönem (Hicri sekizinci asır sonrası): Bir yaklaşım tarzı ve belli konularla sınırlı olan selefi anlayışın, İbn Teymiye (ö. 728/1328) tarafından sistematik bir nazariye haline gelmesi.

Üçüncü Dönem (Miladi 18. yüzyıl sonrası): Özellikle Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (ö. 1206/1792) fikir ve eylemleriyle dînî ve siyasi bir akım haline gelmesi. "Neo-Seleflik" olarak da adlandırılan<sup>37</sup> bu hareketin hem teorik hem de uygulama bakımından önceki aşamalardan farklı yönleri bulunduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca hareket mensupları kendilerini "Selefi" olarak lanse etse de özellikle muhalifleri tarafından "Vehhabilik" olarak adlandırılmış ve bu isimle şöhret bulmuştur.<sup>38</sup>

Dördüncü Dönem (20. Yüzyılın sonları): Özellikle, Sovyetler Birliği-Afgan Savaşı, "11 Eylül Olayı", 2010 sonrasında çeşitli ülkelerde ortaya çıkan ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan hadiselerin akabinde yaşanan gelişmeler sonucu İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinde sert söylem ve eylemlere sahip grupların ortaya çıkması.<sup>39</sup>

Selefliğin bu dört merhalesine dair bazı tahlillerde bulunmak uygun olacaktır. Her dönemin kendinden önceki anlayışın bir sonucu olduğu, önceki

<sup>35</sup> Koca, *İslam Düşüncesinde Seleflik*, s. 12. Krş. Karagöz, *Selefi Yorumları Bağlamında Şenkîti*, s. 2-3.

<sup>36</sup> Mevlüt Uyanık, *Selefi Zihniyet, Arap Baharı ve Türkiye*, Araştırma Yayınları, Ankara 2016, s. 48.

<sup>37</sup> Uyanık, *Selefi Zihniyet*, s. 72.

<sup>38</sup> Detaylı bilgi için bkz. Hilmi Demir, "Vahhabilikten Selefliğe: Orta Doğu'da (Ulus) Devletlerin Çözülme Süreci", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 3, 2013, s. 107-120.

<sup>39</sup> Ferhat Koca tarafından tasnif edilen bu dönemler ve nitelikleri hakkında bilgi için bkz. Koca, *İslam Düşüncesinde Seleflik*, s. 13-23; Karagöz, *Selefi Yorumları Bağlamında Şenkîti*, s. 7-10; Uyanık, *Selefi Zihniyet*, s. 66 vd.

dönemin söylemleri üzerinde yükseldiği söylenebilir.<sup>40</sup> Bunun yanı sıra, fikir, söylem ve eylemlerde git gide artan bir sertleşme de göze çarpmaktadır. Selefi düşüncenin geçirdiği aşamaları şöyle özetlemek mümkündür: Dinî alanda özellikle rey karşıtı belli düşünceler artmış, bu düşünceler zamanla metot haline dönüşmüş ve bunlara sistematik bir yapı kazandırılmış, daha ziyade dinî nitelikli bir sistem kendisine eklemlenen siyasi renkle birlikte şiddet alaşımli bir eyleme ve bu eylem şiddetin daha da arttığı bir hale evrilmiştir. Böylece, başlangıçta daha ziyade dinî sahada ve teorik nitelikteki selefi anlayış zaman içerisinde dinî görünümlü siyasi bir harekete dönüşmüştür.

Selefilğin temel görüşlerinden biri, (Tevhid-i ubûdiyet) anlayışıdır. Bu anlayışa dayalı olarak şefaate, kabir ziyaretine karşı çıkan ve kabirlerin üzerine bina inşa edilmesini doğru bulmayan selefler, Kur'an ve sünnette bulunmayan her şeyin bidat olduğunu savunur. Ayrıca emr-i bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker ilkesinin katı bir şekilde uygulanması gerektiğini kabul ederler. Günümüzdeki şiddet içeren kimi eylemlerin arkasında bu anlayışın bulunduğu söylenebilir. Yine, Kur'an'da mecazın bulunmadığını iddia ettiklerini ve tasavvufa karşı katı bir tutum içerisinde bulduklarını belirtmek gerekir.<sup>41</sup>

Modern dönemde farklı coğrafyalarda ortaya çıkan ve aralarında ton farkı bulunan bazı kişi ve yaklaşımların belli görüşleri nedeniyle "Selefi" olarak nitelendirildikleri bilinmektedir. Günümüzde tek tip bir seleflik yerine, geniş bir yelpazeden söz etmek daha doğrudur. Sözelimi, bir kısmı farklı ekol ve yaklaşımlar içerisinde de mütalaa edilen Mısır Modernistleri ve Hind modernistleri olarak tanımlanan çeşitli çevrelerin de selefi olduğu yönünde değerlendirmeler vardır.<sup>42</sup> Yukarıda kısaca değindiğimiz üzere, "selef" kelimesinin anlamının da elverişliliği nedeniyle mevcut birçok grubun görüş ve uygulamalarının en azından bir kısmına geçmişten örnekler bulması söz konusu olabilir. Farklı kişi ya da grupların "Selefi" diye nitelendirilmesinin bu hususla irtibatlı olduğu söylenebilir.

### 1. 1. 1. Sorunlara Birebir Kur'an'dan Cevap Arama

Modern dönem tefsir geleneğinde etkili olan bir husus da yaşanan sorunlara birebir Kur'an'dan cevap bulma arayışları olmuştur. Bu arayışın arkasında, Kur'an'ın otoritesini kullanmanın<sup>43</sup> yanı sıra, çeşitli nedenlerle fıkıh

<sup>40</sup> Koca, *İslam Düşüncesinde Selefilik*, s. 23.

<sup>41</sup> Bkz. Koca, *İslam Düşüncesinde Selefilik*, s. 18-19; Karagöz, *Selefi Yorumları Bağlamında Şenkîti*, s. 10-18, 73-114.

<sup>42</sup> Karagöz, *Selefi Yorumları Bağlamında Şenkîti*, s. 10.

<sup>43</sup> Benzer bir değerlendirme için bkz. Mehmet Suat Mertoğlu, "Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı: Kur'an'a Dönüş'ten Kur'an İslamı'na", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt: 15, sayı: 28, 2010, s. 109-110.

ve kelimeler gibi İslami ilimlerin misyonunun tefsire yüklenmesi ve “Kur’an bize yeter” anlayışının bulunduğu söylenebilir. Bu durumda her şeye Kur’an’dan cevap bulma arayışlarını ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan biri, Kur’an dışı kaynaklara bir değer atfetmeme şeklinde tezahür eden ve “Kur’an bize yeter” anlayışının temsilcileri olarak nitelendirilebilecek söylemdir. Ülkemizde “Kur’ancılık”, “Kur’an İslamı”, “Kur’an müslümanlığı”, “Mealcilik” gibi adlarla nitelendirilen bu grup, Arapça literatürde “Kur’âniyyûn”, “Ehlü’z-Zikr ve’l-Kur’ân” gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir.<sup>44</sup>

Modern döneme ait bir olgu olan Kur’ancılık bir ekol olmaktan ziyade bir söylem biçimidir.<sup>45</sup> Ortak noktaları bulunması bakımından yukarıda belirttiğimiz çeşitli isimlerle nitelendirilen bu söylem tarzının tek bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte “Kur’an dışında hiçbir kaynağı kabul etmeyenler” ve “Kur’an dışı kaynakları açıkça reddetmemekle birlikte sünnet ve diğer delillerin Kur’an ışığında delillendirilmesi gerektiğini savunanlar” şeklinde kabaca ikiye ayrılabileceğini söylemek mümkündür.<sup>46</sup>

Kur’ancılık söylemi 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında Seyyid Ahmed Han (ö. 1898) ve Abdullah Çekrâlevî’nin (ö. 1914) liderliğinde Hint alt kıtasında ortaya çıkmıştır. Yine aynı tarihlerde hadislerle eleştirel bir bakış açısı sergileyen Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rıza’nın (ö. 1935) görüşlerinde bu yaklaşımın izlerini görmenin mümkün olduğu söylenmiştir. Muhammed Tevfik Sıdkî de (ö. 1920) bu çerçevede anılması gereken bir diğer isimdir. Kur’ancılık söyleminin ülkemizde de farklı dönemlerde, özellikle de 70’lı yıllardan itibaren belirgin temsilcileri olmuştur.<sup>47</sup>

Kur’ancılık söyleminin en önemli sonucu bireysel ve sübjektif bir din anlayışının oluşmasına ve artmasına yol açmasıdır.<sup>48</sup> Kur’ancılık üst semsiyesi altında değerlendirilebilecek yaklaşım ve şahısların görüşleri çeşitli araştırmalara

<sup>44</sup> Farklı adlandırmalar için bkz. Abdülhamit Birışık, *Hind Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001, s. 320-321; aynı yazar, “Kur’âniyyûn”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 428; Mertoğlu, “Kur’an’a Dönüş’ten Kur’an İslamı’na”, s. 77-79; Mehmet Görmez, “Kur’an İslamı ve Kitâbü’s-Sünne”, (Musa Cârullah Bigiyef’in *Kitâbü’s-Sünne* adlı eserine yazdığı giriş), Ankara 1998, s. iv; Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur’ancılık*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 133; Abdülcelil Bilgin, *Kur’an’ı Tanımak: Tarih-Dil-Yorum*, Araştırma Yayınları, Ankara 2018, s. 277, 283, 289.

<sup>45</sup> Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur’ancılık*, s. 134-135.

<sup>46</sup> Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur’ancılık*, s. 133-134; krş. Mertoğlu, “Kur’an’a Dönüş’ten Kur’an İslamı’na”, s. 79-80.

<sup>47</sup> Farklı coğrafyalarda ve dönemlerde bu söylemi benimseyenler ve aralarındaki ton farkı hakkında detaylı bilgi için bkz. Birışık, *Hind Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, s. 319 vd.; Şahin Güven, “Kur’âniyyûn Ekolü -Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi-, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 11, 2001, s. 391-397; Mertoğlu, “Kur’an’a Dönüş’ten Kur’an İslamı’na”, s. 71 vd.; Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur’ancılık*, s. 133-137, 185-210; Bilgin, *Kur’an’ı Tanımak*, s. 277-280, 283-289, 289-291.

<sup>48</sup> Mertoğlu, “Kur’an’a Dönüş’ten Kur’an İslamı’na”, s. 70.

konu olmuş ve değerlendirilmiştir. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki bu söyleme sahip olan bir kişi eğer Kur'an'a göre davranacaksa Kur'ancı olmaması gerekir. Zira bizzat Kur'an'ın muhtevasında böyle bir söylemle bağdaşmayan birçok ayet vardır. Ayrıca Kur'an'ı tebliğ eden Hz. Peygamber olduğuna göre, sünnetin temel bir kaynak olmadığı bir dinden söz etmek mümkün değildir.<sup>49</sup>

Sorunlara birebir Kur'an'dan cevap aramanın bir diğer biçimi ise Kur'an dışı kaynakları dışlamamakla birlikte fıkıh, kelam gibi İslamî ilimlerin geleneksel dönemde yerine getirdiği misyonu tefsire yükleme çabalarıdır. İslami ilimlerin sistemleşmesi; kaynak metinlerin tespit edilmesi, teşekkülü, anlaşılması ve yorumlanması için çeşitli metotların geliştirilmesi ve bu metinlerden normatif ilkeler çıkarılması şeklinde gelişmiştir.<sup>50</sup> Modern döneme kadar İslami ilimlerin niteliği ana hatlarıyla tasvir edilen şekilde olup müslümanların İslami ilimlerle ilişkisi de bu minval üzere yürümekteydi. Ayrıca İslami ilimler geçmişte belli bir bütünlük oluşturmaktaydı. Çağdaş dönemde farklı etkenler nedeniyle İslami ilimler arasındaki bu bütünlük bozularak İslami ilimlere gelenekte taşıdıkları misyondan farklı misyonlar yüklenmeye başladı. Bu noktada fıkıh ve kelam gibi disiplinlerin işlevi tefsire yüklenmiş, bu ilimlerin meseleleri doğrudan Kur'an çerçevesinde ele alınmaya başlamış, sorunlarının da tefsir ilmi tarafından çözülmesi beklenmiştir. Bu durum bir yandan tefsir ilminin üstesinden gelemeyeceği bir misyonu yüklenmesi sonucunu doğurmuş,<sup>51</sup> diğer yandan sorunların bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınmasını engellemiş, yapılan çabaların tikel meselelere genelde Kur'an'dan tikel çözümler bulma arayışı şeklinde tezahür etmesine yol açmıştır. Özellikle günümüzde belli sorunlar muvacehesinde birbiriyle uzlaştırılması mümkün olmayan çözümlerin sunulmasının, deyim yerindeyse her kafadan bir ses çıkmasının bir nedeni de bu olabilir. Fıkıh, kelâm gibi disiplinleri ilgilendiren konuların Kur'an çerçevesinde ele alınmasının, "konulu tefsir" faaliyetlerini son dönemde artırdığı söylenmiştir ki<sup>52</sup> bizce de bu tespitin haklı yönleri vardır.

## 1. 2. Tefsir Faaliyetlerinde Yeni Sistem ve Yöntem Arayışları

Modern dönem tefsir faaliyetlerinde görülen yaklaşımların bazıları yeni sistem ve yöntem arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan önemli olanlar üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

<sup>49</sup> Yaklaşımın görüşleri ve kendilerine yöneltilen eleştiriler hakkında detaylı bilgi için bkz. Birişik, *Hind Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, s. 319 vd.; Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'ancılık*, s. 185-245; Görmez, "Kur'an İslamî ve Kitâbü's-Sünne", s. 11-111; Musa Cârullah Bigiyef, *Kitâbü's-Sünne*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 16-30.

<sup>50</sup> Mehmet Paçacı, "Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?", *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008, s. 2.

<sup>51</sup> Paçacı, "Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?", s. 8-9.

<sup>52</sup> Esra Gözeler, "Konulu Tefsir", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, editörler: Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yayınları, Ankara 2013, II, 232.

### 1. 2. 1. Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Yazma Faaliyetleri

Kur'an'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesi ilk olarak modern tefsir geleneğinde görülen bir telif türüdür. Geleneksel dönemde tefsir yazma tarzı, Mushaf sırasına göre idi, yani Fatihâ'dan başlayıp Nas sûresine kadar Kur'an'ın tefsir edilmesi söz konusuydu. Bu durum günümüzde de yaygın olarak sürdürülmekle birlikte, modern dönemde nüzûl sırasına göre de (kronolojik) tefsirlerin yazıldığı görülmektedir. İzzet Derveze (ö. 1984),<sup>53</sup> Abdulkadir Molla Huveys, (ö. 1978),<sup>54</sup> Meydânî (ö. 2004),<sup>55</sup> Mehmet Zeki Duman (ö. 2013)<sup>56</sup> ve Câbirî (ö. 2010)<sup>57</sup> nüzûl sırasına göre tefsir eden müelliflerdendir.<sup>58</sup>

Nüzûl sırasına göre tefsir telif edilmesinin arkasında yatan en önemli neden, bu tarzın nüzûl ortamını daha iyi yansıtacağı düşüncesidir.<sup>59</sup> Ayrıca kronolojik sıraya göre tefsir yazma düşünce ve uygulamasında, oryantalistlerin fikirlerinden belli ölçüde etkilenme ve yararlanmanın söz konusu olabileceği de dile getirilmiştir.<sup>60</sup> Kur'an'ı baştan sona nüzûl sırasına göre tefsir eden eserler telif edilmeden önce, Hind Alt Kıtası'nda ve Mısır'da teorik çerçevede kimi tartışmaların yapıldığı ve kısmî de olsa bazı uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Bu uygulamaların Kur'an tercümesinde nüzûl sırasının esas

<sup>53</sup> Muhammet İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs: Tertîbü's-Süver Hasebe'n-Nüzûl, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî*, Beyrut 2000. Eser Türkçeye de tercüme edilmiştir. Bkz. *et-Tefsiru'l-Hadîs: Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, çev. Komisyon, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

<sup>54</sup> Abdulkadir Molla Huveys Âl-i Gâzî el-Furâtî ed-Deyrezûrî, *Beyânü'l-Meânî: alâ Hasebi Tertîbi'n-Nüzûl*, Matbaatü't-Terakkî, Dimaşk 1382 (h.).

<sup>55</sup> Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*, Dâru'l-Kalem, Şam 2000. Meydânî'nin 15 ciltlik eseri Mekki süreleri ihtiva etmektedir. Müellif Bakara sûresinin tefsirini yazarken vefat etmiştir. Bkz. Mesut Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu: Muhammed İzzet Derveze Örneği*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009, s. 28; Necmettin Çalışkan, Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Tefsiri, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 104-105.

<sup>56</sup> M. Zeki Duman, *Beyânü'l-Hak: Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ankara 2006.

<sup>57</sup> Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm: et-Tefsiru'l-Vâdih Hasbe Tertîbi'n-Nuzûl*, Merkezü Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut 2009.

<sup>58</sup> Eserler hakkında detaylı bilgi için bkz. Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 23-32. Ayrıca bkz. Güven, "Muhammed Âbid el-Câbirî ve Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm İsimli Tefsirindeki Metodu", *Bilimname*, sayı: 20 (2011/1), s. 56-57; Öztürk, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meâl ve Tefsirin Serencami*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 94-96; Çalışkan, *Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Tefsiri*, s. 3; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, KURAMER, İstanbul 2016, 22-24.

<sup>59</sup> Nitekim Derveze eserine yazdığı mukaddimede nüzûl sırasına göre yazılan tefsirin "Hz. Peygamber'in sreti ile Kur'an'ın nüzûlünün birlikte ele alınmasına imkân verdiğine" dikkat çekmiştir. Bkz. Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, I, 9. Câbirî de "Kur'an'ı siyer ile siyeri de Kur'an ile birlikte okuyup yorumlamak" amacıyla tefsirinde kronolojik tertibi esas aldığını belirtmiştir. Bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*, I, 18, ayrıca bkz. Güven, "Muhammed Âbid el-Câbirî ve Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm İsimli Tefsirindeki Metodu", s. 66.

<sup>60</sup> Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 16.

alınması ya da bazı sûreleri nüzûl sırasına göre tefsir eden eserlerin yayınlanması şeklinde tezahür ettiği görülmektedir.<sup>61</sup>

Daha önce nüzûl sırasına göre tefsir yazılmamış olması nedeniyle böyle bir tefsir yazmanın meşruiyeti konusunda Derveze'nin çeşitli makamlardan fetva istemiş olması<sup>62</sup> bu konuda başlangıçta bir meşruiyet sorununun bulunduğu şeklinde değerlendirilebilir. Ancak daha sonra başka kronolojik tefsirlerin yayınlanması, nüzûl sırasına göre hazırlanan Kur'an tercümelerinde bir artış gözlemlenmesi bu meşruiyet sorunun aşıldığını göstermektedir.<sup>63</sup>

Kronolojik sıralamaya göre tefsir yazılmasına bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Sözgelimi, nüzûl sırasına göre tefsir yazma faaliyetinde oryantalistlerden etkilenilmiş olma ihtimalinin bulunduğu söylenmiştir. Bu tefsirlerde kronoloji izlenirken yalnızca sûre bütünlüğünün esas alındığı, yani bir sûre içerisindeki ayetlerin nüzûl sırasına dikkat edilmediği öne sürülmüştür. Oysa Mekkî sûrelerde Medenî ayetler ya da Medenî sûrelerde Mekkî ayetler bulunabilmekte ya da bütün ayet gruplarının tam olarak ne zaman nazil olduğu bilinmemektedir. Bunlara ilaveten özellikle ayetlerin hangi kronolojik dönemde yer alacağı ihtihadi olup, ihtihada konu bir alanın esas alınarak tefsir yapılması ise çok doğru değildir.<sup>64</sup>

Yapılan eleştiriler arasında, kronolojik tefsirlerde sadece sûre bütünlüğünün dikkate alınmış olması ve ayet gruplarının indiği zaman kesitinin tam olarak bilinmemesiyle ilgili olanların kayda değer olduğunu belirtmek istiyoruz. Ayrıca bu tarzda tefsir yazan müelliflerin hedeflerini gerçekleştirip gerçekleştiremedikleri ve bu eserlerin sistemlerinin farklı oluşunun Kur'an'ın anlaşılmasına ne tür katkılar sağladığı konusunda net bir şey söyleyebilmek için, detaylı çalışmaların yapılması gerektiği düşüncesine<sup>65</sup> biz de katılıyoruz. Bu konuda söylenebilecek hususlardan birisi de şudur: Bizce bir tefsirde ya da bir mealde sûrelerin Mushaf ya da nüzûl tertibine göre sıralanması tek başına önemli değildir. Esas önemli olan şey, Kur'an'ı anlamaya çalışırken sûre ya da ayetlerin yer aldığı kronolojinin ve bu konudaki bilgilerin hangi ölçüde dikkate alındığı ve yazılan tefsire bunun ne derece yansıtıldığıdır.<sup>66</sup>

<sup>61</sup> Bkz. Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 20-23.

<sup>62</sup> Bkz. Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, I, 10-12; ayrıca bkz. Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 93-94.

<sup>63</sup> Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 32.

<sup>64</sup> Eleştiriler için bkz. Selim Türcan, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu (29 Haziran-1 Temmuz 2012, Çorum)*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2013, s. 214, 221-222, 225-227.

<sup>65</sup> Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 32.

<sup>66</sup> Maksadımızın daha iyi anlaşılması bakımından şunları söyleyebiliriz: Kur'an'ı anlamaya, tefsir etmeye çalışırken sûrelerin ve ayetlerin nazil olduğu kesit ve ortamlar ilgili bilgilerin dikkate alınmadığı bir tefsir, yazıldığı sistem hangisi olursa olsun bu noktada aynı özelliklere sahip olacaktır. Böyle bir tefsir ya da meal, nüzûl sırasına göre de yazılmış olsa, son tahlilde Mushaf sırasına göre telif edilmiş bir tefsir ya da mealin, muhtevasında hiçbir değişiklik olmaksızın nüzûl

### 1. 2. 2. Konulu Tefsir

Nispeten daha geç bir dönemde, yaklaşık bir tarih vermek gerekirse, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, konulu tefsir çalışmaları başlamıştır. Geçmişte kimi örneklerinin bulunduğunu söyleyenler olsa de sistematik anlamda konulu tefsir son dönemde ortaya çıkan tefsir tarzlarından birisidir. Konulu tefsiri “Kur’an’da herhangi bir konuyla ilgili bütün ayetleri toplayarak bunları mümkün merteye nüzûl sırasına koyup ilmî bir incelemeye tabi tuttuktan sonra Allah Teâlâ’nın o konuyla ilgili muradını ortaya koymaya çalışan bir tefsir yöntemi”<sup>67</sup> şeklindeki tanımlamak mümkündür. “Konulu tefsir” teriminin Arapça karşılığı olan “et-tefsîru’l-mevzû” tabiri, Ezher Üniversitesi Usûlüddîn Fakültesi’nde bir dersin adı olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle Ezher Üniversitesi kaynaklı bir tabir olduğu söylenebilir.<sup>68</sup>

Konulu tefsir faaliyetlerinin son dönemde ortaya çıkması çeşitli nedenlere bağlanmıştır. Bu nedenler arasında son dönemde uzmanlaşmanın artmasını, yeni yöntem arayışlarına girilmesini, Batı’da yapılan ve konulu tefsirin örneği kabul edilecek çalışmaların etkisini ve bir konuyla ilgili olarak İslam’a karşı yöneltilen soru ve şüphelere o konunun Kur’an bütünlüğü içerisindeki yerinin tespit edilerek cevap verilme arayışını zikretmek mümkündür.<sup>69</sup>

Konulu tefsir alanında teorik ve pratik birçok çalışma yapılmıştır. Bu noktada söz edilmesi gerekenlerden birisi Emîn el-Hûlî’dir (ö. 1966). Hûlî, sunduğu tefsir yöntemine dair dile getirdiği “yapılacak edebî tefsirin Kur’an’ı parça parça değil, konu konu alması gerektiği” ifadeleriyle konulu tefsirin önemine dikkat çekmiştir.<sup>70</sup> Dolayısıyla Hûlî’nin yaklaşımının konulu tefsir faaliyetlerine teorik düzlemde etki ettiğini söylemek mümkündür.<sup>71</sup> Hatta Hûlî’nin yaklaşımında konusal birliğe önem verildiği için, “Konulu Tefsir” çalışmalarının, “Edebî Tefsir” ekolünün içinde başladığına dikkat çekenler olmuştur.<sup>72</sup> Onun bu yaklaşımı Âişe

---

sırasına göre farklı bir baskısının yapılması, yani sûrelerin yerinin değiştirilerek aynı muhteva ile yayınlanması gibi olacaktır.

<sup>67</sup> Mevlüt Güngör, “Tefsirde Konulu Tefsir Metodu”, *İslami Araştırmalar*, cilt: 2, sayı: 7, 1988, s. 50; Bilal Gökçür, “Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar (İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 10-14 Ağustos 2009)*, Özkan Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 458.

<sup>68</sup> Mustafa Müslim, *Mebâhis fi’t-Tefsîru’l-Mevzûi*, Dârü’l-Kalem, Dımaşk 2000, s. 17; Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 110; Gözeler, “Konulu Tefsir”, II, 235.

<sup>69</sup> Güven, *Konulu Tefsir*, s. 111-128.

<sup>70</sup> Emîn el-Hûlî, *Arap-İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*, çev. Emrullah İşler, Mehmet Hakkı Suçin, Kitâbiyât, Ankara 2006, s. 45.

<sup>71</sup> Krş. Mehmet Akif Koç, *Bir Kadın Müfessir: Aişe Abdurrahman ve Kur’an Tefsirindeki Yeri*, Şule Yayınları, İstanbul 1998, s. 33.

<sup>72</sup> Bkz. Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 117, 127; Güven, *Konulu Tefsir*, s. 110; Karagöz, “Dil Merkezli Tefsir”, *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, editörler: Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto

Abdurrahman (ö. 1998) tarafından kullanılmıştır. Âişe Abdurrahman'ın bazı çalışmalarının konulu tefsirin uygulamasına yönelik olduğu görülmektedir.<sup>73</sup> Yine Mahmut Şeltut, Muhammed Abdullah Drâz (ö. 1958), Ahmed Seyyid el-Kûmî ve Muhammed Ahmed el-Kâsımî konulu tefsir alanında teorik ya da pratik düzlemde zikredilen isimlerdendir.<sup>74</sup> Fazlurrahman (ö. 1988), Muhammed el-Gazâlî (ö. 1966), Hasan Hanefî gibi isimler de konulu tefsir alanında eser veren ve fikir beyan eden ilim adamlarındandır.<sup>75</sup>

Konulu tefsir yönteminin Kur'an'daki bir konu hakkında kapsamlı ve tutarlı bilgi sunma ve yorum yapma imkânı sağlayarak önyargıların etkisini azaltma ve bir de müfessire daha aktif bir konum sağlaması gibi muhtemel faydalarına dikkat çekilmiştir.<sup>76</sup> Bu tür olumlu yönleri bulunduğu gibi, eleştiriye konu olan yönleri de vardır. Örneğin modernizmin bir ürünü ya da Batı kaynaklı olması, izafi bir niteliğinin bulunması, Kur'an'ı normal bir metin olarak görmesi ve ele aldığı çeşitli konular itibariyle Marksist ideolojiden etkilendiği gibi hususlar bu eleştirilerin başında gelmektedir.<sup>77</sup> Yine konulu tefsirin "dünyadaki 'kutsal metin' merkezli din anlayışının İslam dünyasında 'Kur'an merkezli' din anlayışı şeklindeki tezahürü" olduğu da yapılan bir eleştiridir. Ayrıca konulu tefsirin tanım ve yönteminde yer alan "ayetlerin nüzûl sırasına göre tertip edilmesi" ilkesinin her zaman gerektiği ölçüde uygulanmadığı da dile getirilmiştir.<sup>78</sup>

Konulu tefsirin bir boyutu da Kur'an kavramlarıyla ilgili çalışmalardır. Dolayısıyla modern dönemde karşımıza çıkan semantik üzerinde de kısaca durmak gerekecektir.

### 1. 2. 3. Semantik

Modern dönemde Kur'an kelimelerinin anlamıyla ilgili semantik tahlillerin yapıldığı araştırmalar devreye girmiştir. Kelimeleri manaları bakımından ele alan, dile getirilen anlamları ve anlamların evrimini inceleyen disipline semantik ya da anlambilim denir. *Semantik* eşzamanlı ve artzamanlı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. *Eşzamanlı anlambilim*, lafızların anlamını hakiki mana, mecazi mana vb. açılardan inceler. Bunun yanı sıra kelimeler arasındaki eşanlamlılık, eşadlılık, çokanlamlılık gibi anlamsal ilişkileri ele alır. *Tarihsel semantik* olarak da bilinen *artzamanlı anlambilim* ise kelimeleri zaman içerisinde uğradıkları anlam

Yayımları, Ankara 2013, I, 335 (51 nolu dipnot).

<sup>73</sup> Gözeler, "Konulu Tefsir", II, 237-239.

<sup>74</sup> Güven, *Konulu Tefsir*, s. 110; Gözeler, "Konulu Tefsir", II, 236.

<sup>75</sup> Gözeler, "Konulu Tefsir", II, 239-241; Polat, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 50; Gökür, "Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları", s. 462.

<sup>76</sup> Güven, *Konulu Tefsir*, s. 217-220; Polat, *Kur'an'a Yaklaşımlar*, s. 50; Gözeler, "Konulu Tefsir", II, 233.

<sup>77</sup> Güven, *Konulu Tefsir*, s. 227-230;

<sup>78</sup> Gökür, "Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları", s. 458, 466.

değişimleri; yani anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam başkalaşması gibi açılardan inceler.<sup>79</sup>

İslam kültüründe, kelimelerin anlamıyla ilgili olarak ilk asırlardan beri oldukça ileri düzeyde çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda akla ilk olarak mu'cemler gelmektedir. Belagatin beyân kısmı; kelimeleri mecaz, istiare, kinaye, teşbih gibi yollarla maksadı ifade etmeleri açısından ele alması itibariyle anlamla ilgili yapılan çalışmalardandır.<sup>80</sup> Yine garip kelimeler, vücûh ve nezâir, lafz-ı müşterek, terâdüf, furûk ve ezdâd gibi dilsel olgularla ilgili yapılan çalışmalar İslam kültüründe anlamla ilgili önemli faaliyetlerdendir.<sup>81</sup>

Geleneksel tefsir faaliyetlerinde çağdaş anlamdaki semantiğe tekabül eden önemli hususlar olmakla birlikte, semantiğin 20. yüzyıldan itibaren bir yöntem/dişiplin haline geldiği göz önünde bulundurulduğunda "Kur'an semantiği" kavramının günümüze ait bir kavram olduğu anlaşılır. Zira "Kur'an Semantiği" kavramı, Batı'da ortaya çıkan semantiğin verilerinin geleneksel dil ve tefsir literatüründeki malzemenin de yardımıyla tefsir alanında uygulanması ve uygulamaların belli bir birikime ulaşması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Konulu tefsir alanında olduğu gibi, Kur'an semantiği konusunda da Hûlî'nin modern tefsir faaliyetlerine etkisi söz konusudur. Hûlî'nin sunduğu yöntemin özellikle kelime analiziyle ilgili kısmının semantikle benzeştiği yönleri vardır. Bu yöntemde anlam değişimlerinin önemine vurgu yapılması, artzamanlı semantikle; kelimenin Kur'an'daki kullanımlarının göz önünde bulundurulmasının öneminin ifade edilmesi ise<sup>82</sup> eşzamanlı semantikle benzeşmektedir.

Son dönemde ortaya çıkan yaklaşımlardan konulu tefsir ve Kur'an semantiği alanında önemli çalışmaların yapıldığını söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle, bu iki alandaki faaliyetler sadece teorik düzeyde kalmamış, pratiğe de yansımıştır. Bunu, tefsir geleneğinde semantik tahlil yapmaya elverişli ve yeterli malzemenin bulunmasıyla açıklamak mümkündür. Kur'an tefsirinde semantiğin

<sup>79</sup> Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul 1998, 126 vd.; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, TDK Yayınları, Ankara 1990, I, 30-31; Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, AÜİF Yayınları, Ankara 1975, s. 15-16, 21-22, 36-38; Muhammed Yunus Ali, *Medhal ilâ Lisâniyât*, Daru'l-Kütübi'l-Cedîdeti'l-Müttehîde, Trablus 2004, s. 17-20; M. Ali Abdülkerim Rudeynî, *Fusûl fi İlmi'l-Lügati'l-Âmm*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 2002, s. 31, 67; Güven, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge Yayınları, İstanbul 2005, s. 241; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 67, 262.

<sup>80</sup> Rudeynî, *Fusûl fi İlmi'l-Lügati'l-Âmm*, s. 67.

<sup>81</sup> Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, s. 263; Mehmet Paçacı; Mevlüt Güngör; Halis Albayrak ve diğerleri, *Kur'an ve Hadis İlimleri*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi (ANKUZEM), Ankara 2007, s. 31.

<sup>82</sup> Hûlî, *Yenilikçi Yaklaşımlar*, s. 49-51.

kullanılması hususunda en açık ve geniş etkiyi oluşturan ilim adamı Toshishiko Izutsu'dur (ö. 1993).<sup>83</sup>

#### 1. 2. 4. Tarihselcilik

Özellikle Fazlur Rahman'ın (1988) görüşleri ve "ikili hareket" olarak adlandırılan anlama yöntemi etrafında, modern dönem tefsir geleneğinde gündeme gelen ve tartışılan konulardan birisi de tarihselcilik olmuştur. Fazlur Rahman dışında başka isimlerin<sup>84</sup> de tarihselci söylem kapsamında değerlendirildiği bilinmektedir. Bununla birlikte, tarihselcilikle yaygın olarak irtibatlandırıldığı ve tartışmalara daha çok konu edildiği için biz burada Fazlur Rahman ve görüşleri üzerinde kısaca duracağız.

Türkiye'nin Fazlur Rahman'ın fikirleriyle genel anlamda tanışması 1980'li yıllara, Fazlur Rahman eksenli tarihsellik tartışmalarının başlangıcı ise 1990'lara denk düşmektedir.<sup>85</sup> Fazlur Rahman'ın tarihselci olarak nitelendirilmesi onun Kur'an'ı anlamaya dair sunduğu ve "İkili Hareket" olarak bilinen meşhur yöntemle ilişkilidir. Buna göre Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için ilk olarak Kur'an'ın indirildiği döneme (tenzil dönemine) gitmeli, akabinde de o dönemden kendi zamanımıza dönmeliyiz.<sup>86</sup>

İkilin hareketin ilk safhası olan tenzil dönemine gitme ameliyesi de kendi içerisinde iki aşamalıdır: "İlk aşama bir ayetin tarihi ortamını ve çözüm getirdiği sorunu iyice araştırarak, onun delalet(ler)ini veya manasını anlamak...", yani tikel bir durum hakkında Kur'an'ın ne söylediğini tespit etmektir. İkinci aşama ise Kur'an'ın belli konulara dair verdiği özel cevaplardan genel (tümel) ilkeler tespit etmektir. İkili hareketin ikinci safhası ise tespit edilen bu genel ilkelerden bugünüme gelerek söz konusu ilkelerin bugün nasıl en iyi şekilde uygulanabileceği konusunda kafa yormaktır.<sup>87</sup>

<sup>83</sup> Semantikle ilgili verilen bilgiler "Dil Merkezli Tefsir", adlı çalışmamızın 335, 352-353. sayfalarından özetlenerek aktarılmıştır. Bkz. Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir", I, 335, 352-353.

<sup>84</sup> Roger Garaudy, Hasan Hanefi, Muhammed Arkoun ve Nasr Hâmid Ebû Zeyd de tarihselci söylem kapsamında değerlendirilen isimlerdendir. Bkz. Şevket Kotan, *Kur'an ve Tarihselcilik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2001, s.237-266; İshak Özgel, *Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında Kur'an'ın Tarihsel Yorumu*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 192-226; Recep Demir, *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Söylem*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 91-130.

<sup>85</sup> Öztürk, *Kur'an ve Tarihsellik Üzerine -Çerçeve Yazılar, Örnek Konular-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 24, 27; Ömer Özsoy, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, OTTO, Ankara 2015, s. 10. Türkiye'de tarihselci söylemi benimseyen isimler, kendilerine yöneltilen eleştiriler ve konu hakkında yapılan çalışmalara dair derli toplu bilgi için bkz. Öztürk, *Kur'an ve Tarihsellik Üzerine*, s. 30-47.

<sup>86</sup> Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, s. 55.

<sup>87</sup> Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, s. 56-58. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Mehmet Paçacı, "Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?", *İslâmî Araştırmalar*, cilt: 9, sayı: 1-4, s. 125-126; Mehmet Çiçek, *Geçmiş ve Günümüz Algısında Kur'an (Molla Fenârî ve Fazlur Rahman Örneği)*, Yedirenk, İstanbul 2012, s. 266-269; Öztürk, *Kur'an ve Tarihsellik Üzerine*, s. 10-19

Kur'an'ın günümüz için hangi mesajlar içerdiğinin tespit edilmesini hedeflemesi ve bu konuda bir çaba içerisine girilmesini öngörmesi bakımından bu yaklaşımdan istifade edilmesi muhtemel olabilirdi. Fakat reaksiyoner bir tutum içerisine girilmesi, meselenin soğukkanlı bir şekilde tartışılmasını engellemiştir.<sup>88</sup> Sonuçta zekât, ribâ (faiz), kadının eşitliği, şahitliği ve çok eşlilik gibi konularda<sup>89</sup> ayetlerde belirtilen hükümlerin farklı şekillerde uygulanması sonucunu doğuracağı gerekçesiyle/endişesiyle hem Fazlur Rahman hem de onun yaklaşımını benimseyenler ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiri Fazlur Rahman'ın yaklaşımının pratikteki tezahürleriyle ilgilidir.

Fazlur Rahman'a ve tarihselcilik anlayışına yöneltilen eleştiri ve tepkinin teorik temellerinin de bulunduğu söylenebilir. Sözkonusu yaklaşımın, Kur'an'a dair mevcut tasavvura aykırı olduğu düşüncesi bunlardan birisidir. Ayrıca ikili hareketin ilk hareketinde yer alan "tenzil dönemine gidilip ayetlerden genel ilkeler çıkarma" çabasının ve ikinci hareketteki "söz konusu ilkelerin bugün nasıl en iyi şekilde uygulanabileceği"ne karar vermenin öznel olduğu düşüncesi de bir diğer eleştiridir. Bunlara ilaveten tarihselciliğin Batı'da ortaya çıkan tarihsel eleştiriyle<sup>90</sup> ve modernizmle irtibatlandırılması da eleştirel ve reaksiyoner tutumun bir diğer gerekçesi olarak zikredilebilir. Kısaca ifade etmek gerekirse, "tarihsel perspektifin her türlü savunusu modernizm savunusuyla eş anlamlı algılanmıştır."<sup>91</sup>

Son olarak belirtmek gerekir ki, tarihselciliğin eleştirilmesi söz konusu olduğunda belli isimlerin hedef alındığı ve aynı eleştirilerin tekrarlandığı görülmektedir. Eleştirilen isimlerle aynı ya da benzer fikirleri dile getiren, bu yönüyle "gizli" ya da "zorunlu tarihselci" olarak nitelendirilmesi mümkün olanların ise görmezden gelindiği görülmektedir.

### 1. 2. 5. Türkçe Tefsir ve Mealler

Son yüzyılda tefsir alanında karşılaşılan bir diğer olgu, telif edilen Türkçe tefsirlerdir. Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (ö. 1949) ile başlayan Türkçe tefsir yazma geleneği zaman içerisinde devam etmiştir. Özellikle akademik çevrelerde daha meşhur olmakla birlikte, dili ve çeşitli ilim dallarına ait terminolojiye sık sık referansta bulunması nedeniyle Elmalılı'nın eserini herkesin kolaylıkla okuyup anlayabileceğini söylemek zordur. Bu yüzden

<sup>88</sup> Öztürk, *Kur'an ve Tarihsellik Üzerine*, s. 47.

<sup>89</sup> Tartışmalara zemin teşkil eden bazı konulara örnek olarak bkz. Özgel, *Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında Kur'an'ın Tarihsel Yorumu*, 252-305; Çiçek, *Geçmiş ve Günümüz Algısında Kur'an*, s. 275-293; Öztürk, *Kur'an ve Tarihsellik Üzerine*, s. 125 vd.; Demir, *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Söylem*, s. 223-300.

<sup>90</sup> Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Paçacı, "Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihselci?", s. 119-123.

<sup>91</sup> Özsoy, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, s. 10.

çeşitli sadeleştirmeleri yayımlanarak daha kolay anlaşılması hedeflenmiştir. Ancak sadeleştirmelerin eserin orijinalini ne derece yansıttığı tartışmaya açıktır. Elmalılı ile Konyalı'dan sonra da başka Türkçe tefsirler telif edilmiştir.

Son yıllarda meal alanında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Türkçe meallerin Arapça bilmeyenlerin Kur'an'ı anlamalarına önemli katkıları olduğunu söylemek mümkündür. Ancak meallerin tamamının titiz bir çalışma ürünü olduğunu ya da meal yazarlarının hepsinin kaynak ve hedef dil konusunda yeterli donanım ve edebî zevke sahip olduğunu söylemek zordur. Bu yüzden olsa gerek, meallerin artmasıyla birlikte son yıllarda meallere ilişkin bir tenkit geleneği ve literatürü oluşmuştur. Söz konusu tenkit geleneğinin meallerin yazılmasına ve okunmasına karşı bir yaklaşım olduğu düşünülmemeli, aksine, bunlar nasıl daha iyi bir mealin yazılabileceği arayışının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Kur'an mealleriyle ilgili dile getirilmesi gereken bir diğer husus da mealler vasıtasıyla hüküm çıkarılamayacağına, dinin öğrenilemeyeceğine dair bir bilinç oluşturmaktır. Zira meal okuyan insanların tamamının her mealin değişik oranda da olsa yorum ihtiva ettiği, meali hazırlayan kişinin birikim ve dünya görüşünün izlerini taşıdığı vb. konularda bilgi sahibi olmasını beklemek pek gerçekçi değildir.

Yukarıda temas etmeye çalıştığımız sınırlılıklara rağmen, mealler Allah Teâlâ'nın biz kullarına hangi mesajları gönderdiği konusunda ve Kur'an'ın muhtevası hakkında toplumun bilgi sahibi olmasına katkı sağlayarak belli bir bilincin oluşmasını sağlamıştır. Öyleyse daha anlaşılır mealler yazma gayretlerinin artırılması ve meallerin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda toplumu bilinçlendirmek kaydıyla meal yazma geleneğinin geliştirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

### 1. 3. Geleneği Anlamaya Yönelik Çalışmalar

Son olarak modern dönem tefsir geleneğinde telif edilen ve belli yönlerden geleneksel dönemden farklı bir tarza sahip olan Tefsir tarihi, Tefsir Usulü gibi eserleri de modern dönem tefsir geleneğinde yapılanlar çerçevesinde ele almak mümkündür. Bu eserlerin gelenekte yapılan faaliyetleri anlama, yeni bir formatta sunma ve değerlendirme niteliğinde olduğu söylenebilir. Ancak bu eserlerin geleneği tam olarak kuşatıp kuşatmadığı ve tutarlı/doğru bir şekilde yansıtıp yansıtmadığı tartışmalıdır. Sözgelimi tefsir ilminin geçmişini doğru bir şekilde yansıtan bir "tefsir tarihi" yazımı gerçekleştirilmiş midir? Tefsir ilminin terimleri, hatta "tefsir ilmi" uygun bir şekilde tanımlanmış mıdır? Yine bu ilmin iki temel unsuru olan ve müslümanların Kur'an'la olan irtibatının iki temel veçhesini oluşturan "tefsir" ile "tevil" terimlerinin tanımlarında bile çeşitli karmaşalarla karşılaşıldığı görülmektedir.

Buraya kadar zikrettiğimiz yaklaşım ve yöntemlerin yanı sıra, özellikle son dönemde hermenötik-tefsir ilişkisine dair daha ziyade teorik çalışmalar yapılmıştır. Fakat hermenötik-tefsir ilişkisi üzerine yapılan faaliyetlerin çeşitli nedenlerden dolayı genelde belirgin pratik sonuçlarından bahsetmek zordur. Ayrıca modern dönemde tefsir telif eden fakat yukarıdaki başlıklardan herhangi birine tam olarak uymadığını düşündüğümüz Seyyid Kutub (ö. 1966), Tâhir b. Âşûr (ö. 1973) ve Mevdûdî (ö. 1979) gibi müfessirleri de unutmamak gerekir.

## 2. Modern Dönem Tefsir Geleneğinde Yapıl(a)mayanlar

Modern dönem tefsir geleneğinde yukarıda kısaca yer verdiğimiz faaliyetlerin yanı sıra, yapılmayan ya da yapılamayan hususlar da söz konusu olmuştur.

### 2. 1. Bütüncül Bir Sistemin ve “Gelenek”in Kurulamaması

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki yapılan bu çalışmalar ve ortaya çıkan yaklaşımlar genelde tutarlı bir bütün oluşturacak mahiyet kazanamamıştır. Diğer bir deyişle müslümanların içerisinde bulunduğu sorunlara çözüm arayan ilim adamlarının fikirleri genelde eklektik bir yapıda tezahür etmiştir. İlmî faaliyetlere bir canlılık getirenler olmuşsa da bütüncül bir sistem oluşturulamadığı için, sorunlar karşısında sistematik anlamda çözüm üretilememiştir. İslam toplumunun büyük bir kısmının benimseyip uygulama imkânı bulduğu bir ekol ya da yaklaşımın bulunmamasını son dönemde yapılan faaliyetlerin bu niteliği ile açıklamak mümkündür. Haddizatında gelenekte var olanın bütüncül bir şekilde anlaşılabilmesi de belli sorunlara yol açmıştır.

### 2. 2. İlmî ve Kültürel Mirasın Tam Olarak İçselleştirilememesi

İlmî ve kültürel miras tam olarak hazmedilmemiş; ya hamaset ve korumacılık duygularıyla yüceltilmiş, dogmalaştırılmış ya da bazılarınca tamamıyla reddedilmiştir. İlmî ve kültürel mirası reddetmek ya da körü körüne savunmak şeklinde toptancı bir yaklaşımın doğru olmadığını düşünen, dolayısıyla eleştirel bir bakış açısıyla bu mirasın yeniden ele alınmasını savunan ya da bu doğrultuda fikir üretenler olmuştur. Fakat ortaya konan görüşlerin ilmî bir düzeyde tartışılmasına çoğu kez fırsat verilmeden bu yaklaşımlar ya da sahipleri “Modernist”, “Bidatçı” vb. sıfatlarla yaftalanmıştır. Sonuçta yaklaşık son iki yüzyılda ortaya çıkan arayışlar belli bir gelenek oluşturamamıştır. Diğer bir deyişle, tebliğ başlığında her ne kadar “Modern Dönem Tefsir Geleneği” tabiri geçse de aslında bu dönemde yapılanlar için belli bir yöntemi, sistemi ve kendi içerisinde tutarlılığı bulunması anlamında “Gelenek” demek zordur. Dolayısıyla modern dönemde geleneğin herkes tarafından tam olarak ve kuşatıcı bir şekilde bilinmemesi ya da anlaşılabilmesi yapılmayanlar arasında zikredilmesi gereken bir husustur.

### 2. 3. Geleneksel Tefsir Birikiminin Tam Olarak Keşfedilememesi

Modern dönemde yapılamayanlar arasında geleneksel tefsir birikiminin iyi bir şekilde keşfedilememesi, okunamaması ve güncellenememesi de zikredilebilir. Aslında söz konusu keşif, okuma ve güncelleme faaliyetinin özellikle modern dönem öncesinde yapılması gereken bir görev olduğunu düşünüyoruz. Yani İslam dünyası gerek coğrafi gerekse zihinsel olarak parçalanmaya başlamadan önce kültürel mirasımız eleştirel bir süzgeçten geçirilmeksuretiyle, proaktif (savunmacı ve tepkisel olmayan) bir bakış açısıyla ele alınmalıydı. İslam dünyasının kendine yeterli olduğu dönemde ortaya konan bu çabalar, İsmail Kara'nın deyimiyle, "içten yenilenme" olacaktı.<sup>92</sup> Maalesef bunun gerçekleştirilemediğini bugün biliyoruz. Eğer bu proaktif yaklaşım sergilenmiş, "içten yenilenme" başarılı olsaydı, son iki yüzyılda yaşanan ağır darbeler ve savrulmalar yaşanmadan sorunların bir kısmı önlenebilir ya da bunlara çözüm bulunabilirdi. Fakat söz konusu parçalanmayı önceleyen dönemde ve parçalanmanın akabinde bunun yapıldığını söylemek zordur. Maalesef bu fırsat kaçırılıp sorunların teşhis ve tedavisi bizler tarafından yapılamayınca hem sorunların hem de çözümlerin küçümsenmeyecek bir kısmı dış müdahalelerin etkisiyle gündemimize girmiştir.

### 2. 4. Batıların Yaptığını İslam Dünyasının Yapamaması

Batılı bilim adamlarının İslam ilim mirasına dolayısıyla da tefsir birikimine dair yaptıkları çalışmaların İslam dünyasında yapılamamış olması, bizce modern dönemde yapılması gerekip de yapılamayanlar arasında değerlendirilmesi gereken bir diğer husustur. Buradaki maksadımız, bizim yapmamız gereken çalışmaları oryantalistlerin yapması, kütüphanelerimizde unuttuğumuz külliyyatın küçümsenmeyecek bir bölümünün oryantalistler tarafından gün yüzüne çıkartılmasıdır. Bu noktada "Onlar bu eserleri gün yüzüne çıkarırken, kültürümüzü kendi eleştirel bakış açılarıyla değerlendirirken biz ne yapıyorduk?" sorusu, cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Kısaca belirtmek gerekirse hem ilmî mirasın keşfedilmesi hem de anlamlandırılması noktasında birçok eksikliğimiz bulunmaktadır.

### 2. 5. Geliştirmeye Dönük Bir Eleştiri Dilinin ve Kültürünün Oluşturulamaması

Çağdaş İslam düşüncesinde ve tefsir geleneğinde yapılamayanlardan birisi de sağlıklı eleştiri kültürünün oluşturulamamasıdır. Oysa eleştiri bir fikrin gelişimine ve olgunlaşmasına katkı sağlar. Ortaya konan görüşler anlaşıldıktan sonra eleştirilmesi gereken yönleri bulunuyorsa eleştirilmesi, yapıcı eleştirinin önemli unsurlarındandır. Bununla birlikte, eleştirilerde çoğu kez dışlayıcı bir üslûbun hâkim olduğu görülmektedir. Bu durum gündeme gelen yeni ya da farklı bir görüş ve yaklaşımın henüz tartışılmadan reddedilmesine ve

<sup>92</sup> Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, I, 20.

muhtemel faydalarının yok olmasına yol açmaktadır. Ayrıca ilmî bir eleştiri kültürü oluşmadığı takdirde, yapılan eleştiriler dışlayıcı ve ötekileştirici nitelikte olmaktadır. Bunun ne eleştirenlere ne eleştirilenlere ne de toplumuza bir yararı vardır.

### 3. Modern Dönem Tefsir Geleneğinde Yapılmaması Gerekenler

Modern dönem tefsir geleneğinde, yapılmaması gerekenlerin de bulunduğunu söylemek mümkündür. İlmî tefsir konusundaki ifrat ve tefrite varan yaklaşım ve değerlendirmeler bu kapsamda düşünülebilir. Zira modern dönemde ilmî tefsiri savunan ya da uygulayanların büyük bir kısmı oldukça sübjektif ve öznel yorumlar yapmıştır. Yine bu yaklaşıma karşı çıkanların bir kısmı da, konunun gerektirdiğinden daha fazla yargılayıcı bir üslûpla meseleye yaklaşmıştır.

Gelenekle aramızda meydana gelen kopuş da bu noktada olumsuz bir etkidir. Zira öncesi için belli bir Kur'an kültüründen söz etmek mümkün iken, meydana gelen kopuş neticesinde bu kültür yok olmuş ya da etkisini yitirmiştir. Böylece söz konusu kopuş nedeniyle halkın ve ilim adamlarının Kur'an kültürü azalmıştır. Sonuçta ya bilgisizlik artmış ya da var olan Kur'an kültürü, yerini hatalı ve eksik bilgilere bırakmıştır. Dolayısıyla gelenekle aramızda meydana gelen kopuşun, olmaması gerekenler arasında değerlendirilmesi uygundur.

Gelenekle aramızda meydana gelen kopuşun çeşitli yansımaları olmuştur. Geleneği tam olarak bilmeden ve anlamadan modernizmin etkisi altına girilmiş, modernizmin rüzgârıyla savrulmalar başgöstermiştir. Geleneği bilmemenin yanı sıra modern dönemin getirdiklerini de anlamaya fırsat kalmadan yaşanan süreçte söz konusu savrulmaların şu tür tezahürleri ortaya çıkmıştır:

- Geleneği bilmeden modernizme karşı çıkma,
- Yeni fikirler ortaya koyanları, geleneği bilmeden "modernist" olarak yaf-talama,
- Modernizme karşı çıkanlara, geleneği bilmeyenlerin karşı çıkması.

Sonuçta geleneği bilmeyen ve modernizmin getirdiklerinin de farkında olmayan insanlar olarak birçok şeye maruz kaldık. Anlamaya çalışıp tam doğrulalım derken yeni gelişmelere, saldırılara maruz kaldık. Tam ayağa kalkıyorken yeni bir yumruk yiyen boksör gibi tekrar eski duruma, hatta daha kötüsüne düştük.

Tefsir ilminin geleneksel dönemdeki fıkıh ve kelam gibi disiplinlerin yükümlüklerini üstlenmesi de olmaması gereken bir diğer gelişmedir. Zira İslam geleneğinde fıkıh ve kelam gibi disiplinlerin belli gayeleri, sistemleri ve bu gaye doğrultusunda kendi alanlarına göre doldurdukları bir boşluk söz konusudur. Bu disiplinlerin işlevinin tefsire yüklenmesi (ya da bazılarınca böyle bir yaklaşım içerisine girilmesi) de modern dönem tefsir geleneğinin açmazlarından birisi

olmuştur. Ancak burada, modern dönemde ortaya çıkan kimi problemlerin doğrudan klasik fıkıh ve kelam ilminin altına girmediği, dolayısıyla bu ilimlerin klasik haliyle çözemeyeceği türden olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Bu durum, bazı sorunlara doğrudan Kur'an'dan cevap arama çabalarının arkasındaki etkenlerden birisi olarak kabul edildiği takdirde söz konusu arayışın makul gerekçelerinin de bulunduğu söylenebilir.

Modern dönemde yapılmaması gereken hususlardan birisi de ortaya konan görüşleri tam olarak anlamadan tepkisel olarak cevap verme alışkanlığıdır. Olmaması gerekenlerden birisi de ortaya konan kimi görüş ve yaklaşımları ötekileştirme; farklı görüş sahiplerini bidatçilikle, dalaletle düşmekle itham etme ya da tekfir etme biçimlerinde tezahür etmektedir. Her şeyden önce bu alışkanlığın pratikte çok fazla bir faydası olmadığı unutulmamalıdır. Zira eğer amaç bu görüşlerin etkisiz kılınması ise bu tarz bir yaklaşımın söz konusu görüşleri zayıflatmaya yetmeyeceği aşikârdır. Tarihsel tecrübe bunun en bariz şahididir. Ayrıca ötekileştirme söylemi, ötekileştirilen kişi ya da ekolün ortaya koyduğu ve topluma faydalı olma ihtimali bulunan görüşlerin de ön yargı nedeniyle engellenmesi riskini taşımaktadır. Öyleyse, yanlış olduğu düşünülen fikirlerin yanlışlığının ilmî bir üslupla ve müdellel olarak ortaya konulması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca toplumun sorunlarını çözme konusunda bir arayış içerisinde olanları anlamaya çalışmak, anladıktan sonra tenkit edilecek yönleri varsa tenkit etmek, böylece doğruya birlikte ulaşmak gaye edilmelidir. Bu takdirde hem bir görüşün hatalı olduğu düşünülen yönleri ortaya konulmuş, hem de bir kişi ya da yaklaşımın toptancı bir bakış açısıyla reddedilmesi gibi haksız bir genellemeden uzaklaşmış olur.

Bu noktada şu değerlendirmeyi yapma ihtiyacı hissediyorum. Mezheplerin, tarihin belli dönemlerinde yaptığı teorik tartışmalardaki görüşlerden birini ön plana çıkardığımızı, diğer görüşleri çürüttüğümüzü düşünelim. Bu konuda ayrışmalara gidilmesi, günümüzde yaşadığımız sorunlardan hangisine çözüm getirecek? Eğer bugün yaşananların bir kısmında bile mezhebî telakkiler etkili oluyorsa İslam dünyası bu haldeyken falanca mezhebin haklı olması ne anlam ifade edebilir ki? Bir mezhebin savunusunu yapmak sorunlarımıza çözüm sunacaksa bunu yapalım. Hemen komşumuz olan bir ülkede sayısı yüzbinlerle ifade edilen masum insan ölmüşken, milyonlarcası evsiz kalmış iken dünyadaki en Sünnî ya da en Şii kişi biz olsak ne işe yarar? Bu bizi kurtarır mı? Burada elbette mezhebimizi terk edelim ya da mezhebî telakkilerimizi bir kenara bırakalım demek istemiyorum. Zaten istesek de bunu yapmamızın kolay olmadığını düşünüyorum. Söylemek istediğim şey, bizi birbirimizden uzaklaştırmaya götürmenin nedenlerinden birisi olan mezhepçilik yapmaktan uzak durmaya çalışmaktır. Bunu gerçekleştirebileceğimizi düşünüyorum.

Modern dönem tefsir geleneğinin bir diğer olumsuz yönü de sorunlarımızda, sorunlarımıza çözüm arayışlarında, eleştirilerimizde ve nitelendirmelerimizde dış etkilere fazlasıyla açık oluşumuzdur. Bu durum tefsirle iştigal edenlerin hâkim gündemin etkisine girmelerine, aslında sorun olmayan kimi şeylerin sorunmuş gibi ve çözüm getirmeyecek kimi önerilerin de çözümmüş gibi algılanmasına neden olmakta, dolayısıyla kültürel anlamda bir savrulmaya yol açmaktadır. Bu yüzden, gerek genel anlamda İslami ilimlerde gerekse tefsir ilmi çerçevesinde sorunlarımızı dış etkilere bağımlı bir şekilde tespit, teşhis ve tedaviden mümkün olduğunca uzak durmalıyız. Bunu tam anlamıyla gerçekleştirmek realite açısından zor olsa da en azından bu durumun farkında olmak ve söz konusu etkiyi asgari seviyede tutmak mümkün olabilir.

### **Sonuç ve Öneriler**

Modern dönem tefsir geleneğini; yapılanlar, yapıl(a)mayanlar ve yapılmaması gerekenler şeklinde ana hatlarıyla üç açıdan tahlil etmek mümkündür. Zira bu dönemde tefsir alanında gerek bireysel gerekse ekol niteliğinde birçok çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, yapılmayan ya da yapılması mümkün veya gerekli olduğu halde yapılamayan hususlar da vardır. Ayrıca bize göre yapılmaması gereken, fakat yapılan şeyler de olmuştur ve halen de olmaya devam etmektedir.

Yapılanlar tahlil edildiğinde bunların bir kısmında selef ya da modern söylemin ya da ikisinin birden hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca modern dönem tefsir faaliyetlerinin en azından bir kısmında hâkim olan renk keyfiliktir. Keyfilikten kastımız, yöntemsizlik ya da bütüncül bir yöntemin inşa edilememiş olmasıdır. Neyin niçin yapıldığının farkında olunamaması da bu dönemdeki tefsir faaliyetlerinin bir kısmının niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, kimi durumlarda yapılan iş ve ortaya konulan yorumun, tefsiri mi yoksa fıkıh ve kelamı mı ilgilendirdiği ya da yapılanın tefsir mi tevil mi olduğunun belirsiz kaldığı görülmektedir.

Bu noktada değinilmesi gereken bir husus da tefsir kapsamında yapılan faaliyetin amacının Kur'an'ı anlamak mı yoksa Kur'an'a yaslanarak bir şey söylemek, bir fikri ya da ideolojiyi savunmak mı olduğunun ayırında olmayışımızdır. "Tefsir" in ve "tevil" in sınırlarının belirgin hale getirilmesi ve tefsir-tevil ayırımının işlevsel kılınması, sorunları asgariye seviyeye çekmeye yardımcı olabilir. Anlama/anlamlandırma faaliyetlerinde yapılan şeyin tefsir kapsamında mı yoksa tevil kapsamında mı olduğunun (özellikle bu ayırımın sınırlarının belirgin olduğu hallerde) bilincinde olunmalı, bu konuda bilgi verilmeli, toplumda ya da konuyla ilgilenenlerde bu ayırımı dair bir farkındalık oluşturulmalıdır. Böylece yapılan anlama/anlamlandırmanın ne kıymet ifade ettiği hususunda diğer insanların zihninde bir kanaat oluşur. İlaveten, yapılan

yorumu ilişkin tenkit ve değerlendirmelerin niteliği de buna göre değişebilir. Zira kanaatimizce tefsirin de tevilin de ilkeleri ve sınırları olmalıdır. Bu ilke ve sınırlara riayet edilmek kaydıyla tefsir olarak yapılan bir faaliyetle tevil olarak yapılan bir anlama/anlamlandırmaya yöneltilecek eleştirilerin niteliğinin farklılaşması da normaldir.

Modern dönem tefsir geleneğinde var olup da aslında olmamasını temenni ettiğimiz en önemli şey tepkisel yaklaşım, ötekileştirme ve amacını aşan eleştirilerdir. Malum olduğu üzere Ebû Hanife, Mâtürîdî ve Eş'arî gibi imamlar da geliştirdikleri sistem nedeniyle kimilerince eleştirilmiştir. Aslında bu âlimlerin kendi dönemleri için "modernist" oldukları söylenebilir. Bu ve benzeri âlimler bugün yapıldığı gibi eleştirilseydi, bugün Sünnîcilik yapanların dayanacağı ne Eşarîlik ne de Mâtürîdîlik diye bir ekolden söz edebilirdik. Dolayısıyla yapılanları bidatçilikle, dalaletle itham ederek dışlamak yerine, eleştirerek geliştireseydik, şu anki konumumuzdan daha iyi bir noktada olurduk diye düşünüyorum.

Son olarak, günümüzdeki suçlayıcı ve yaftalayıcı tabirlerin bir kısmının harici kökenli olduğunu belirtmek gerekir. Zira geçmişteki yaftalamaların daha ziyade İslami literatür ve kültüre ait kavramlarla yapıldığı, günümüzdeki yaftalamaların ise Batı menşeli ve modern döneme ait terimler vasıtasıyla yapıldığı görülmektedir.

## KAYNAKÇA

**Aksan**, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, TDK Yayınları, Ankara 1990, I.

**Albayrak**, Halis, *Tefsir Usulü*, Şûle Yayınları, İstanbul 1998.

**Baljon**, J.M.S., *Kur'an Yorumundan Çağdaş Yönelimler*, çev. Şaban Ali Düzgün, Fecr Yayınları, Ankara 2000.

**Bigiyef**, Musa Cârullah, *Kitâbü's-Sünne*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.

**Bilgin**, Abdülcelil, *Kur'an'ı Tanımak: Tarih-Dil-Yorum*, Araştırma Yayınları, Ankara 2018.

**Birişik**, Abdülhamit, "Kur'âniyyûn", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 428-429.

\_\_\_\_\_, "Seyyid Ebû'l-Alâ Mevdûdî", *Çağdaş İslam Düşünürleri*, editör: Cafer Karadaş, Arasta Yayınları, Bursa 2003.

\_\_\_\_\_, *Hind Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001.

**Bûtî**, Muhammed Saîd Ramazan, *Selefiyye: Merhaletün Zemeniyyetün lâ Mezhebün İslâmiyyün*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsıra, Beyrut 1990.

**Câbirî**, Muhammed Âbid, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm: et-Tefsîru'l-Vâdih Hasbe Tertîbi'n-Nuzûl*, Merkezü Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut 2009.

**Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1988.

- Cüendioğlu**, Düccane, "Tefsir'de Helenizm 'Bilimsel Tefsir' Zaafları ve Eleştirisi", *Bilgi ve Hikmet*, 4, (1993), s. 152-176.
- Çalışkan**, İsmail, "Çevirenin Önsözü", (J.M.S. Baljon'un *Modernist Düşüncenin Şekillenışı* adlı eserine yazdığı Önsöz), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Çalışkan**, Necmettin, Abdurrahman *Hasan Habenneke el-Meydânî ve Tefsiri*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Çiçek**, Mehmet, *Geçmiş ve Günümüz Algısında Kur'an (Molla Fenârî ve Fazlur Rahman Örneği)*, Yedirenk, İstanbul 2012.
- Demir**, Hilmi, "Vahhabilikten Selefilik: Orta Doğu'da (Ulus) Devletlerin Çözülme Süreci", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 3, 2013, s. 101-122.
- Demir**, Recep, *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Söylem*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013.
- Demirci**, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, MÜİF Yayınları, İstanbul 2014.
- Derveze**, Muhammet İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis: Tertîbü's-Süver Hasebe'n-Nüzûl*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000.
- Draz**, Abdullah, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Salih Akdemir, Mim Yayınları, İstanbul 1983.
- Emîn el-Hülî**, *Arap-İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*, çev. Emrullah İşler, Mehmet Hakkı Suçın, Kitâbiyât, Ankara 2006.
- Ezherî**, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Lüga*, thk. Riyad Zeki Kasım, Dâru'l-Marife, Beyrut 2001.
- Fazlur Rahman**, *İslam ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç-Hayri Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.
- Gezer**, Süleyman, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu: Bir Zihniyet Tahlili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Goldziher**, Ignace, *İslam Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslamoğlu, Denge Yayınları, İstanbul 1997.
- Gökür**, Bilal, "Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar (İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 10-14 Ağustos 2009)*, Özkan Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 455-466.
- Görmez**, Mehmet, "Kur'an İslamı ve Kitâbü's-Sünne", (Musa Cârullah Bigiyef'in *Kitâbü's-Sünne* adlı eserine yazdığı giriş), Ankara 1998, s. 1-v1.
- Gözeler**, Esra, "Konulu Tefsir", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, editörler: Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yayınları, Ankara 2013, II, 231-243.
- \_\_\_\_\_, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, KURAMER, İstanbul 2016.
- Güngör**, Mevlüt, "Tefsirde Konulu Tefsir Metodu", *İslami Araştırmalar*, cilt: 2, sayı: 7, 1988, s. 49-55.
- Güven**, Şahin, "Kur'âniyyûn Ekolü -Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi-, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 11, 2001, s. 385-408.
- \_\_\_\_\_, "Muhammed Âbid el-Câbirî ve Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm İsimli Tefsirindeki Metodu", *Bilimname*, sayı: 20 (2011/1), s. 53-84.

- \_\_\_\_\_, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.
- \_\_\_\_\_, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge Yayınları, İstanbul 2005.
- Hourani, Albert**, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- İzutsu, Toshihiko**, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, AÜİF Yayınları, Ankara 1975.
- İbn Haldûn**, Abdurrahman, *el-Mukaddime*, Dâru'l-Kütübi'l-Lübânî, Beyrut 1960.
- İffet Şarkâvî**, *Çağla Yüzleşmede Dini Düşünce*, çev. Orhan Atalay-Veysel Güllüce, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001.
- Kara, İsmail**, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi: Metinler Kişiler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.
- Karadaş, Cafer**, "İslâm Düşüncesinin Panoraması", *Çağdaş İslam Düşünürleri*, editör: Cafer Karadaş, Arasta Yayınları, Bursa 2003.
- Karagöz, Mustafa**, "Dil Merkezli Tefsir", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, editörler: Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yayınları, Ankara 2013, I, 323-356.
- \_\_\_\_\_, "İctimâî Tefsirden Sosyolojik Tefsire -Kavram ve İçerik Analizi Işığında Bir Değerlendirme-", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar (İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 10-14 Ağustos 2009)*, Özkan Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 307-338.
- \_\_\_\_\_, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.
- \_\_\_\_\_, *Selefi Yorumları Bağlamında Şenkîti ve Advâu'l-Beyân Adlı Tefsiri*, yüksek lisans tezi, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Kırca, Celal**, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1993.
- \_\_\_\_\_, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul 2005.
- \_\_\_\_\_, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.
- Koca, Ferhat**, *İslam Düşüncesinde Selefilik: Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Koç**, Mehmet Akif, *Bir Kadın Müfessir: Aişe Abdurrahman ve Kur'an Tefsirindeki Yeri*, Şule Yayınları, İstanbul 1998.
- Kotan, Şevket**, *Kur'an ve Tarihçelcilik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2001.
- Lapidus**, Ira M., *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, çev. İ. Safa Üstün, MÜİF Yayınları, İstanbul 1996.
- Mazharuddin Siddîkî**, *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*, çev. Göksel Korkmaz, Murat Fırat, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.
- Mertoğlu**, Mehmet Suat, " 'Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı': Kur'an'a Dönüş'ten Kur'an İslamı'na", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, , cilt: 15, sayı: 28, 2010, s. 69-113.
- Muhammed Yunus Ali**, *Medhal ilâ Lisâniyât*, Daru'l-Kütübi'l-Cedîdeti'l-Müttehîde, Trablus 2004.
- Mustafa Müslim**, *Mebâhis fi't-Tefsîru'l-Mevzûi*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2000.
- Namık Kemal**, *Renan Müdafaanâmesi*, haz. M. Fuad Köprülü, Milli Kültür Yayınları, Ankara 1962.

- Okumuş, Mesut**, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu: Muhammed İzzet Derveze Örneği*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009.
- Özgel, İshak**, *Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında Kur'an'ın Tarihsel Yorumu*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Özsoy, Ömer**, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, OTTO, Ankara 2015.
- Öztürk, Mustafa**, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meâl ve Tefsirin Serencamı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- \_\_\_\_\_, "Dinin Kitabından Bilim Çıkar mı? -Günümüz Türkiye'sinde Kuran'ı Modern Bilim Hakkında Konuşturmanın Açmazları ve Sakıncaları-" yayımlanmamış tebliğ, *Uluslararası Günümüz Türkiye'sinde İslam Sempozyumu (ERÜ İlahiyat Fakültesi)*, 8-9 Ekim 2009 Kayseri.
- \_\_\_\_\_, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'ancılık*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- \_\_\_\_\_, *Kur'an ve Tarihsellik Üzerine -Çerçeve Yazılar, Örnek Konular-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- \_\_\_\_\_, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.
- \_\_\_\_\_, *Meal Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.
- Paçacı, Mehmet**, "Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?", *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.
- \_\_\_\_\_, "Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?", *İslâmî Araştırmalar*, cilt: 9, sayı: 1-4, s. 119-134.
- \_\_\_\_\_; Güngör, Mevlüt; Albayrak, Halis ve diğerleri, *Kur'an ve Hadis İlimleri*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi (ANKUZEM), Ankara 2007.
- Polat, Fethi Ahmet**, "Hasan Hanefî Haseneyn", *Çağdaş İslam Düşünürleri*, editör: Cafer Karadağ, Arasta Yayınları, Bursa 2003.
- \_\_\_\_\_, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Rudeynî, M. Ali Abdülkerim**, *Fusûl fi İlmi'l-Lügati'l-Âmm*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 2002.
- Salih Abdülfettah Hâlidî**, *Tarîfû'd-Dârisîn bi Menâhici'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 2008.
- Saussure, Ferdinand de**, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul 1998.
- Şimşek, M. Sait**, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya 2013.
- Türcan, Selim**, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu (29 Haziran-1 Temmuz 2012, Çorum)*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2013, s. 213-228.
- Uyanık, Mevlüt**, *Selefi Zihniyet, Arap Baharı ve Türkiye*, Araştırma Yayınları, Ankara 2016.
- Zehebî**, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Erkam, Beyrut ts.
- Ziyaüddin Serdar**, "İki Efendi Arasında: Kur'an mı yoksa Bilim mi?", *İslam ve Bilim Tartışmaları*, haz. Mustafa Armağan, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007, s. 229-238.